

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA SİSTEMLERİNİN GENEL İNCELEMESİ¹

Enes Yalçın²

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1086-6313

ÖZ

Her toplumsal yapı birtakım eşitsizlikleri bünyesinde barındırır. Çeşitli kaynaklardan beslenen bu eşitsizlikler, toplumsal tabakalaşmaya sebep olurlar. Bu durum, toplumu oluşturan büyük ölçekli sosyal öbekler arasında, söz konusu eşitsizlikten temel alan, nesilden nesile aktarılmış yerleşik bir sıradüzenin mevcudiyetini gerekli kılar. Ayrıca, toplumsal tabakalaşma, sosyal bir vakıa olduğu kadar, toplumsal istikrar ve değişim süreçlerinin, tarihsel seyri içerisinde karşılaştırmalı olarak incelenmesine aracılık eden bir sosyoloji nesnesidir. Bu çalışmada da toplumsal tabakalaşma sistemlerinin türlerinin, sosyolojik anlamlarının değerlendirilmesi, tabakalaşma türlerinin birbirleriyle olan farklılıklarının incelenip ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu maksat doğrultusunda, çalışmanın kapsamı, kölelik sistemi, kast sistemi, feodal zümre sistemi, toplumsal sınıf sisteminden oluşmaktadır. İlgili yerli ve yabancı literatür taranarak ilk çağdan, sanayi toplumuna kadar uzanan dönem, toplumsal tabakalaşma bağlamında değerlendirilecektir. Söz konusu çerçeveye uygun biçimde, toplumsal tabakalaşma sistemlerinden her biri, kapalılık/açıklık (katılık/esneklik) olarak nitelenen toplumsal geçirgenlik, oluşturdukları toplumsal tabakalar, içinde yer aldıkları sosyoekonomik toplum yapısı, dayanmış oldukları ideolojik/dini/sosyokültürel temel gibi noktalarda farklı karakteristik özelliklere sahip olma durumu bakımından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Eşitsizlik, toplumsal tabakalaşma, kölelik, kast, feodalizm, toplumsal sınıf.*

¹ Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda savunulan, "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Sermayenin Kişisel Tercihlere Yansımaları: Güvenlikli Sitelerin İzmir Örneğinde Değerlendirilmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinin bir kısmının önemli ölçüde genişletilerek türetilmiş halidir.

² Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Konya/Türkiye

E-posta: enesyalcin@selcuk.edu.tr

GENERAL INSPECTION OF SOCIAL STRATIFICATION SYSTEMS

Enes Yalçın

ABSTRACT

Each social structure includes certain inequalities. These inequalities derived from various sources cause social stratification. This situation requires the existence of an hierarchy that is based on the mentioned inequality passed down between large scale social groups. Also, social stratification is an object of sociology that provides a comparative analysis of the processes of social stability and change in its historical course, as well as a social phenomenon. The aim of this study is to evaluate the types of social stratification systems, their sociological meanings and to examine the differences of the stratification types. Within this purpose, the scope of the study consists of the slavery system, caste system, feudal clan system, social class system. The period ranging from the first age to the industrial society is analyzed in the context of social stratification. In accordance with that framework, each of the social stratification systems will be discussed in terms of social permeability that is defined as closeness/openness (stiffness/elasticity); the social strata they form; the socioeconomic social structure that they belong to; and status of having different characteristics at the points such as the ideological/religious/sociocultural basis, on which they are based.

Keywords: *Inequality, social stratification, slavery, caste, feudalism, social class.*

Giriş

Toplumsal tabakalaşma, toplumlarda mevcut olan istikrar ve beliren değişim ve gelişimleri anlama çabasıyla toplumların mukayese edilmesi esasına dayanan bir sosyoloji nesnesidir. Hemen her toplumsal yapı, görünür ya da görünmez biçimde, çeşitli eşitsizlikler üzerine inşa edilmiş tabakalardan şekillenmektedir. Tabakalar, kendi içerisinde tutarlılığa sahip bir sistemi meydana getirmekte ve her tabaka ve/veya tabaka sistemi bir diğerinden ayrılmaktadır. Tabaka sistemlerinin birbirinden ayrıştırılmasında, konum ve zamana göre değişkenlik gösteren birçok farklı ölçüt kullanılıyorsa da sistem karşılaştırmalarına olanak sağlama hususunda, en çok tercih edilen faktörler, tabakalar arası geçirgenlik ya da toplumsal tabakanın açıklık/kapalılık değerlendirmeleridir.

Dünya üzerinde mevcut ne kadar insan topluluğu varsa o kadar çeşit tabakalaşma sistemi olacağı düşünülmektedir. Kategorizasyona gidildiğinde ise dört genel ve tarihsel tip öne çıkmaktadır. Bunlar, kölelik sistemi, kast sistemi, feodal zümre sistemi ve toplumsal sınıf sistemidir. Bu sistemlerin her biri kendi içerisinde tutarlılık içeren karakteristik niteliklere sahiptirler.

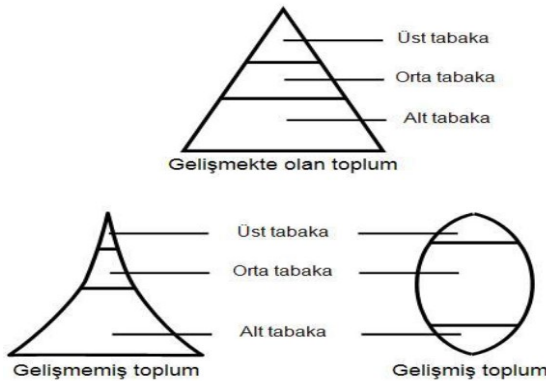
Sanayi öncesi toplumlarda, verili bir düzen içerisinde yerleşik, geçişkenliğin neredeyse tamamen mümkün olmadığı, kapalı bir tabakalaşma olgusuna rastlanırken, sanayi devrimiyle beraber, kişinin öz yeteneklerinin de dikkate alındığı, nispeten geçişkenliğin yaşandığı esnek bir sınıf yapısı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal tabakalaşma olgusunun neye/nelere karşılık geldiğinin belirlenmesinin ardından, toplumsal tabakalaşma sistemlerinin ortaya çıkışı ve gelişmelerinin, tarihi seyir boyunca ele alınması önem taşımaktadır.

Toplumsal Tabakalaşma Kavramı

Tabakalaşma kavramı, sosyal bilimlere, jeoloji biliminden aktarılmış bir kavramdır. Tıpkı bir jeologun yer küre üzerinden derinlemesine bir kesit alarak araştırma yapması gibi bir toplumbilimci de toplum içerisinde farklı birtakım tabakaların/katmanların var olup olmadığını, var olması halinde bunların devamlılığını, tabakalar arası ilişkileri vs. irdelemektedir (Saunders, 2001, s.1). Toplumsal ilişki içinde bulunan insanlar kimi özelliklerine (fiziki, kültürel, sosyal, ekonomik vs.) göre toplumsal ayrışma yaşarlar. Bu ayrışma, farklılıkların değerlendirilip, bireylerin ve grupların karşılaştırılabilmesi için gerekli kabul edilebilmektedir. Ayrışmış ve sıralanmış olan gruplardan benzer olanların bir araya gelmesi ve bir sıradüzen (hierarchy) oluşturulması toplumsal tabakalaşma olarak ifade edilir (Tan, 1981, s.74-75).

Dönmezer'in tanımladığı şekliyle (1994, s.292) "tabakalaşma, en genel anlamı ile bireyler ve grupların belirli veya genelleştirilmiş karakteristiklere göre aşağı ve yukarı statülere, rollere sahip ve sınıflara mensup olarak anlaşılması, derecelendirilmeleri demektir". Tabakalaşmayı meydana getiren şey eşitsizliktir. Toplumsal tabakalaşma, eşitsizliğin yapısı ve eşitsizliğin, eşitsizliği yaşayanların yaşamları üzerindeki kalıcı sonuçları ile ilgilidir (Bottero, 2005, s.3). Toplumun oluşturanların maruz kaldığı eşitsiz yaklaşım, mal/mülk temelli olabileceği gibi cinsiyet, ırk kaynaklı da olabilir. Tabakalaşmadan söz edilebilmesi için, toplumu oluşturan büyük ölçekli sosyal öbekler arasında, eşitsizlik temelli, nesilden nesile aktarılmış yerleşik bir sıradüzenin mevcudiyeti gereklidir. Oluşturulmuş olan toplumsal tabakalaşma sisteminin devamı için, tabakayı meydana getiren bireylerin, içinde yer aldıkları aktarılmış duruma ilişkin bir bilince ve tercihe sahip olmalarına ihtiyaç duyulmaz.

Toplumbilimciler, toplumsal tabakaları, alt tabaka, orta tabaka ve üst tabaka olmak üzere üç grup altında incelemiştir. Söz konusu bu tabakalar da kendi içlerinde katmanlaşma göstermektedirler. Alt tabakayı oluşturan bireyler üst tabakalara yükselebileme gayreti içinde bulunurlarken, üst tabakayı oluşturan kişiler buldukları konumu koruma arzusundadırlar. Toplumsal tabakalaşmaya sebep olan çeşitli faktörler arasında, ekonomik eşitsizlikler, izlenmesi en kolay toplumsal farklılıkları sergilediği için ilk akla gelen tabakalaşma nedenlerindedir. Fakat toplumsal eşitsizlik ve neticesinde şekillenebilen toplumsal tabakalaşma, yalnız ekonomik sebeplere bağlı bir olgu değildir; bireylerin cinsiyetleri, sahip oldukları beceriler, bedensel engel durumları, toplumsal statüleri, rolleri, eğitim düzeyleri ve prestijleri de önem taşımaktadır. (Bottero, 2005: 5, Kaplan ve Akkaya, 2013, s.144).

Resim 1: Farklı Toplumlarda Toplumsal Tabakalaşma Yapıları (Civelek, 2013, s.10)

Toplumsal tabakalaşmayı oluşturan katmanların yapısı, değişkenliği ve geçişkenliği, toplumların gelişmiş, az gelişmiş, gelişmemiş olma durumlarına göre farklılık göstermektedir. Resim 1' de görüldüğü üzere, gelişmemiş toplumlarda geniş bir alt tabaka, oldukça dar bir üst tabaka yapısı mevcut iken ve tabakalar arası sınırlar keskin iken, gelişmiş toplumlarda, orta tabakanın toplum içerisinde daha sık rastlanan bir tabaka oluşturduğu ayrıca tabakalar arasında geçişkenliğin daha muhtemel olduğu gözlemlenmektedir. Üst, orta ve alt tabaka kavramlarıyla ne kastedildiği, toplumsal tabakalaşma sistemleri tek tek incelenirken ifade edilecektir.

Toplumsal tabakalar arasındaki ayrımın katı ya da esnek oluşunun, toplumsal statülerin bireylere 'yüklenmesi' ve statülere bireysel çabalarla 'erişilmesi' göre iki farklı kategoride değerlendirilmesi toplumbilimciler tarafından uygun görülmüştür. Birincisinde, tabakalar arasında katı sınırların varlığından söz edilir. Bireyler, bu sınırları aşmak için herhangi bir girişimde bulunmazlar. İkincisinde ise daha esnek sınırlar mevcut olup, tabakalar arası geçişler olağandır hatta bu geçişleri sağlaması için bireyler özendirilir. Toplumların sahip olduğu farklı değerlere göre, 'yüklenme' ve 'erişme' durumları farklılıklar göstermekte ve tabakalar arası geçişlerde değişkenliklere şahit olunmaktadır (Tan,1981, s.78).

Tabakalar arasındaki geçişleri sağlayan, sosyal konumlar ve pozisyonlar arasındaki yer değiştirme hareketleri olarak tanımlanabilen sosyal hareketliliktir. Yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde gözlemlenir. Yatay toplumsal hareketlilik (*horizontal social mobility*) kavramı, bir sosyal gruptan aynı sosyal seviyedeki bir başka sosyal gruba doğru gerçekleşen hareketliliği karşılarken, dikey toplumsal hareketlilik (*vertical social mobility*) mefhumu, bir sosyal tabakadan, farklı sosyal düzeydeki başka bir sosyal tabakaya yükselişi veya düşüşü ifade etmektedir (Westoff vd., 1960, s. 377).

Dikey ve yatay toplumsal hareketliliğin dışında, 'kuşaklar arası toplumsal hareketlilik' kavramından da söz edilebilir. Kastedilen, bireylerin belli bir yaş grubunu oluşturduklarında sahip oldukları meslek ve sosyal mevkilerin, babalarının, söz konusu yaş grubuna dâhil oldukları zaman dilimindeki buldukları konumlar ile kıyaslanmasıdır. Örneğin, bir toplumdaki köylü ya da işçi çocukları, babalarının yaşlarına geldiklerinde, belirli bir eğitim düzeyinden geçmiş ve doktor, mimar, akademisyen vs. olma imkânına erişmişlerse olumlu anlamda kuşaklar arası toplumsal hareketlilik gerçekleşmiş kabul edilir. Tam aksine bir durum şekillenmesi halinde kuşaklar arası toplumsal hareketlilik olumsuz nitelikte gözlenecektir (Güven, 1999, s.192).

Çocuklarla yetişkinlerin, kadınlarla erkeklerin toplumdaki konumları arasında bile yerleşmiş farklılıkların mevcut olduğu toplumda toplumsal tabakalaşmanın topyekûn ortadan kaldırılabileceğini düşünmek güçtür. Hayvanlar âleminde de canlıların organizmalarının gelişim durumlarına, hayatta kalabilme yeteneklerine, savaşı özelliklerine göre şekillenen bir tabakalaşma söz konusudur. Keza, George Orwell (2004), 'Hayvan Çiftliği' başlığı ile Türkçe'ye de çevrilmiş olan 'Animal Farm' adlı eserinde, 'Bütün hayvanlar eşittir' söyleyişini zaman içinde, 'bütün hayvanlar eşittir, fakat bazı hayvanlar daha eşittir' mottosuna çevirerek eşitlik söylemini kendi usulünce hicvetme yoluna gitmiştir. Bitkiler arasında dahi parazitlik, sömürü, ışığa, neme, suya ve oksijene erişme durumundaki eşitsizliklerden kaynaklanan tabakalaşma bulunmaktadır (Koenig, 2000, s.221). "Bu itibarla, içinde tam bir eşitlik var olan bir toplum söz konusu olamaz; ancak, tabakalaşma derecesi farklı, çok belirgin veya az belirgin, çok kristalleşmiş, az kristalleşmiş olabilir" (Dönmezer, 1994, s.293).

Toplumsal tabakalaşma olgusu, ele alındığı ilk anda olumsuz çağrışımlara neden olsa da olgunun bir bakıma, bireyler ve gruplar arasında veya bunların her birinin kendi içerisinde sosyokültürel aktarımı/alışverişi gerçekleştirme açısından fonksiyonel bir rol oynadığı kabul edilebilmektedir. Davis ve Moore (1945, s.242) ve Barber (1957, s.19) gibi kimi yazarlar, bireyleri toplumsal yapıya entegre etme ve bireylerin yaşamsal motivasyonlarını sağlama noktasında, tabakalaşmanın gerekliliğinden söz etmişlerdir. Fonksiyonel olarak bir toplum, üyelerini bir şekilde sosyal konumlara dağıtmalı ve bu pozisyonların görevlerini yerine getirmeye teşvik etmelidir. Bu nedenle toplum, iki farklı düzeyde işlem gerçekleştirerek işlevselliğini korur: bireyleri sosyal tabakalar içerisine yerleştirir ve bireylerde, tabaka içerisindeki pozisyonuna uygun görevi yerine getirme arzusu uyandırır.

Toplumsal tabakaların, toplumu kategorize etmesi ve kültürel kodlar oluşturması bakımından da işlevsel olduğundan söz edilebilmektedir. Kategorize edilmiş gruba yönelik hazır kültürel kodlardan, haritalardan hareket edilerek daha hızlı ve kolay hüküm verebilme olanağı doğmuştur. Böylelikle, bireyleri tek tek tanıma gibi taşınması imkânsız bir yük altına girmek durumunda kalınmayacaktır. Bir kez oluşturulduktan sonra artık, insanlar tarafından etki ve nüfuz altına alınamayan kültürel kodlar, bireylerin davranışları üzerinde zorlayıcı bir güç konumundadırlar. Bireylerin olay ve olgulara ortak bir gözle bakmalarını temin ederler. Kültürel kodların oluşturduğu normlar vasıtasıyla da toplumsal tabakalaşma meydana gelmektedir (Erenoğlu, 2011, s.124).

Tabakalaşmış toplumsal yapılar birtakım karakteristik niteliklere sahiptir (Giddens, 2009, s.433):

- İnsanların sahip oldukları yaşamsal olanaklar ve değerler üzerinde, içerisinde yer aldıkları toplumsal tabaka ciddi ölçüde belirleyicidir.
- Tabakalaşmış toplumsal yapılarda, sıralanan şey, bir ortak özelliği paylaşan insanların toplumsal kategorileridir. Çocukların yaşlılardan, lisans mezunlarının ilkökul mezunlarından farklı şekilde sıralanması gibi.
- Farklı toplumsal tabakaların zaman içerisindeki sıralaması veya tabakalar arasındaki koyu çizgiler yavaş da olsa değişme eğilimindedir. Örneğin, 50-60 yıl öncesine dek beyazlarla aynı otobüslerde seyahat edemeyen, onlarla aynı restoranda yemek yiyemeyen hatta umumi tuvaletlerde dahi ayrımcılığa tabi tutulan siyah ırka mensup birisi bugün, Amerika Birleşik Devletleri başkanlık görevine seçilebilmektedir. Kadınların geçmişten günümüze kazanmış oldukları siyasal haklar ve toplum içerisinde günden güne güçlenen konumları bu duruma verilebilecek örneklerdendir.

Toplumsal tabaka kavramı, 'toplumsal mesafe' olgusunu da beraberinde barındırmaktadır. Üst ve alt tabakadakiler arasında coğrafi, fiziki bir mesafenin varlığından söz edilmemekte, sosyal yapıdaki uzaklık göz önünde bulundurularak değerlendirmeye gidilmektedir (Kaplan ve Akkaya, 2013, s.144). Aynı kurumda vazife alan bir mimar ile temizlik görevlisi, her gün bir araya geliyor olsalar da aralarında belirli bir toplumsal mesafe bulundurmaktadırlar; farklı kentlerde hatta farklı ülkelerde yaşayan iki meslektaş ise toplumsal boyutta kolaylıkla yan yana kabul edilmektedirler.

Toplumsal tabakalaşma sistemleri, sosyal farklılaşma, altlık – üstlük düzeyine uygun sınıflandırma ve değerlendirme olmak üzere, üç ayrı sosyal sürecin karşılaştırılmasıyla gruplandırılmaktadırlar (Dönmezer, 1994, s.294).

Sosyal farklılaşma: Toplum içerisindeki her birey, gerek doğuştan gelen gerekse sonradan kazanılmış birtakım yetilere, sosyal hayat içerisinde üstlenilen görevlere göre farklılıklar göstermektedir. Bireylerde gözlenen farklılıklar, toplumsal öbekleşme şeklinde toplumun geneline yansımaktadır. Barber'e göre (1957, s.19), farklılıklar kaçınılmazdır ve ortadan kaldırılamaz. Bireyler arasındaki farklılıklar, bazı hiyerarşik olmayan kriterleri temel alacak şekilde gözlenen horizontal karakterde de, hiyerarşik normları esas kabul eden vertikal karakterde de olabilir (Chipea ve Miclea, 2011, s.77). Toplumsal tabakalaşmaya temel teşkil eden vertikal karakterdeki farklılaşmalardır.

Altlık ve üstlük düzeyine uygun sınıflandırma: Bir tasnif oluşturması açısından bir rolün icrası hususunda zorunlu olan zekânın, güzelliğin ya da kuvvetin,

elde edilmiş istidat ve sıfatların, rollerin, toplumun tümü veya toplum üyelerini oluşturan üyelerin bir kısmı üzerindeki etkilerinin ifade edilmesine yaramaktadır (Dönmezer, 1994, s.294). Hiyerarşi kavramı kullanılarak da belirtilebilecek bu olgu, statü ve rol farklılaşmasını belirlemektedir.

Değerlendirme: Mevcut statülerden her birinin kabul görmüş değer ölçütleri sıralamasına göre yerlerinin tespit edilmesidir. Böylelikle, toplumsal tabakaları ve kimi zaman tabaka içi katmanları belirli bir norm dâhilinde ele almak mümkün olacaktır.

Tabakalaşma sistemleriyle, tarihsel gelişimde, *kölelik* sistemi, *zümre* sistemi, *kast* sistemi ve toplumsal *sınıf* sistemi olmak üzere dört biçimde karşılaşılmaktadır. Bu sistemleri, birbirlerinden tamamen ayrı toplumlara özgü biçimde düşünmek yanıltıcı olacaktır. Her bir sistem, bir başka sistemle, aynı toplumda ve aynı zaman diliminde bir arada yer alabilmektedir. Örneğin kölelik sistemi, Antik Yunan, Roma ve 1860'daki iç savaştan önce Güney Birleşik Devletler'de diğer sınıflarla yan yana bulunmuştur (Giddens: 2009, s.434).

Kölelik Sistemi

Kölelik sistemi, tabakalar arası geçişe olanak tanımayan kapalı tabakalaşma sistemi örneklerindedir. L.T. Hobhouse köleyi, "hukuka ve göreneğe göre bir başkasının malı olan kimse, en uç örnekleriyle, hiçbir hakka sahip olmayan tam bir meta, diğer durumlarda ise bir eşeğin ya da bir öküzün korunmasına benzer bir biçimde korunan insan" ifadeleriyle tanımlamıştır (Bottomore, 2000, s.205-206). Arslantürk ve Amman'a göre (2001, s.364), Hobhouse'un tanımındaki görenek kavramı, köleliğin sosyal açıdan meşru görülmesine araç olurken, hukuk enstrümanı, meşruiyetin yürürlükteki kanunlarla güvence altında olmasını belirtmektedir. Antik Yunan ve Roma'da, "köle" ve "özgür insan" arasındaki ayırım, insan türünün erkek ve kadın ya da genç ve yaşlı olarak bölünmüş olması gibi doğal kabul edilmektedir (Wiedemann, 2005, s.13).

Tarihi, bir bakıma insanlık tarihi kadar eski olan kölelik (Lewis, 2006, s.11), insanların yerleşik hayata geçmelerinin ardından gün yüzüne çıkan bir olgudur. Kölelik sistemini ilk oluşturanlar, Akdeniz havzası toplumlarıdır. Günümüzde makinaların insan yaşamına sağladığı katkıyı, Antik Çağ'da kölelerin gerçekleştirdikleri yararlar kıyaslamak mümkündür. Antik Çağ'da köle, istenildiğinde alınıp satılabilen, gücü tükendiğinde atılan ve kullanım dışı bırakılan bir "mal" hükmündedir. Yerleşik bir toplum oluşturup tarımsal üretime geçen, toprak ve hayvanların büyük bir kısmını ellerinde bulduran kimi birey, kabile ya da

tapınak yöneticileri, esasen, işgücü gereksinimlerini karşılamak amacıyla köle edinmişlerdir. Bu doğrultuda, silahı, dini, gelenekleri ve yasaları birer baskı aracı olarak kullanmışlardır (Malay, 2010, s.11). “Köleliğin, başta Sümerler olmak üzere, Mısır’dan Çin’e kadar uzanan bölgede, en ileri zirai uygarlıkları geliştirmiş olan zengin Asyatik Krallıklarda doğması ve Avrupa’ya doğru yayılım göstermesi, pek çok araştırmacının kabul ettiği tarihi bir gerçektir” (Arslan-türk ve Amman, 2001, s.365).

Kölelik sistemi, en katı kurullarla çevrili, başta belirtildiği üzere, tabakalar arası geçişkenliğin mümkün olmamasından ötürü en kapalı tabakalaşma sistemidir. Köleler sahiplerinden izinsiz evlenemedikleri gibi bazı toplumlarda kölelerin ne şartta olursa olsun evlenmeleri yasaklanmıştır. Köle sahipleri, kendilerini, evli köleleri birbirlerinden ayırmaya, köle çocuklarına el koymaya yetkili saymışlardır. Aristo’nun ‘bazı insanlar özgür doğar, bazı insanlar köle doğar’ ve ‘köle haksızlığa katlanmak zorundadır’ deyişlerini doğrular mahiyette, kölelerin çocukları da köle kabul edilmişlerdir³. Köleler hiçbir sosyal, siyasal hakka sahip değildiler⁴. Efendilerinden izinsiz para biriktiremezler; biriktirdikleri parayı kendi isteklerine uygun şekilde harcayamazlar. Toplumsal hareketlilik içinde yer alamazlar. Bu durumun gerçekleşebilmesi için, sahiplerince azat edilmeleri gerekir. Efendilerinin köleler üzerinde, dövme hatta öldürme gibi yaptırım uygulama hakları mevcuttur. Efendinin köle üzerindeki tahakkümü, hür bir insanın bir başka özgür insan üzerinde oluşturduğu otoriteden çok farklıdır. İlkinde, sınırsız tartışılmaz, mutlak bir sahip olma durumu söz konusudur.

Kölelerin her ne kadar medeni hukuka ilişkin konularda herhangi bir hakları yoksa da, İslam şeriatıyla yönetilen toplumlardaki durumları, Roma ve Yunan topraklarındaki kölelere nazaran daha insancıdır. Bu toplumlarda, efendi, kölesinin hastalığını tedavi ettirmek ve yaşlılığında ona destek olma zorunluluğundadır. Efendi, kölesine iyi davranmadığı takdirde, kadı tarafından uygulanan, kölenin azat edilmesi ya da bir başkasına satılması yaptırımı ile karşı kar-

³ Cumhuriyet Roma’sı devrinde, yoğun ve uzun savaşlardan ötürü köle fiyatları oldukça düşmüştür. Romalılar evde köle yetiştirmek yerine satın alma yoluna gitmişlerdir. Augustus’un barış devrinde ise, dışarıdan köle getirmek yasaklanmış ve köle pazarlarındaki köle fiyatları oldukça yükseldiğinden dolayı, Romalılar ellerindeki kölelerin birleşmelerine ve çocuk sahibi olmalarına izin vermişlerdir (Malay, 2010, s.40).

⁴ Bu tespitle uyumsuz birtakım istisnalar da mevcuttur. Antik Yunan kent devleti Atina’da bazı köleler, politik konulardan ve askerlikten dışlanmışlarsa da birçok farklı mesleğe kabul edilmişlerdir. Kimi köleler okuryazar, kimisi de el sanatlarında ustadır. Ayrıca, Solon’un MÖ. 594’te çıkardığı kanunla Atina vatandaşlarının köle olmasını yasaklaması ve köle ithalatının artmasıyla beraber kölelikten kurtulan vatandaşların, devlet görevlerine dâhil olma ve siyasete katılmalarının önü açılmıştır. (Giddens, 2009, s. 434, Erol, 2007, s.258). Orta Doğu’da da, asker olan kölelerin üst rütbelere yükselme ve özgürlüklerini kazanma durumları söz konusudur (Lewis, 2006, s.21).

şıya kalabilmektedir. Kölenin toprak sahibi olamasa dahi belli bir kira miktarınca tarla sahibi olması mümkündür. Kölesini azat eden kişinin, azatlı kölesine onaylı bir izin belgesi vermesi zorunludur. Kölenin azat edilmesi çocuklarını da kapsamaktadır. Ayrıca, Müslüman devletin topraklarında yer alan Hıristiyan ve Yahudilerin de köle sahibi olmaları mümkündür. Fakat bunlar, bir Müslümanı köle edinemezler ve ellerinin altındaki bir köle Müslüman olursa, onu azat etmek zorundadırlar. Bu toplumda, özgür olan bir Müslümanın köle yapılması da mümkün değildir (Lewis, 2006, s.17-19).

Savaşlar, korsan saldırıları, haydutluk, borcunu ödeyemeyenleri hüküm altına alma⁵, efendisinin evinde köle olarak doğma ve terk edilmiş çocukları ele geçirme yoluyla köleleştirme gerçekleştirildiği gibi mahkeme kararı ile de özgür insanı köle kılmak mümkündür. İmparatorluk dönemi Roma'sında, hırsızlık, kundakçılık, kutsal değerlere saygısızlık gibi ağır suç işleyenlerin, ağır işlerde çalıştırılmalarına ve haklarında *ceza köleliğine* hükmedilmiştir. Bu kölelik belli bir zamanla sınırlı olabildiği gibi ömür boyu da sürebilmektedir. Ancak, diğer kölelerden farklı olarak ceza kölelerinin çocukları özgürdürler (Malay, 2010, s.26-27).

Kölelik sisteminin, Antik Yunan'daki kent demokrasisinin varlığına doğru dan etkisi olduğu düşünülmüştür. Köleler, işgücünü oluşturup üretim faaliyetlerinin topluma yükleyeceği zahmetin ve zaman kaybının büyük bir kısmını üstlenirken, özgür yurttaşlar, siyaset, sanat, felsefeyle uğraşma imkanına sahip olmuşlardır (Kışlalı, 2010, s.212). Bu açıdan kölelik, ekonomik ve kültürel olduğu kadar sosyal bir kurum işlevi de görmüştür (Erol, 2007, s.259).

X. Yüzyılda, at hamudunun icat edilip attan çeki hayvanı olarak yararlanılmaya başlanmasıyla, hayvanın motor gücünün, insaninkine tercih edildiği, kölelere duyulan ihtiyacın bir nebze de olsa azaldığı ileri sürülmüşse de (Arslan-türk ve Amman, 2001, s.365) kölelik, dünyanın hemen her toplumunda kullanılan bir sömürü sistemi olmaya devam etmiştir. Günümüzde de köleliğin, gayri resmi⁶ olarak ve farklı uygulamalar altında kısmi bir biçimde sürdüğü düşünülmektedir. Resmi olarak kölelik sistemi içinde yer almasalar da bir kısım insanları köle olarak adlandırmak mümkündür. Birtakım sorular karşılığında alınan bazı yanıtlar, öne sürülen iddianın sağlaması niteliğindedir: Zor koşullar

⁵ Borç köleliği (*nexum*), Roma'da, MÖ 326'da kaldırılmıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2011, s.21). Doğu toplumlarında ise, borç köleliği oldukça ileri tarihlere dek devam etmiştir. Mezopotamya'daki Dura-Europos kazılarında rastlanan, MS 121 yılına tarihlenen bir borç sözleşmesinde, borçlunun, borcunun faiz tutarı nispetince alacaklıya bir köle gibi hizmet etmesi öngörülmektedir (Malay, 2010, s.38). Lewis (2006, s.16) ise, borç köleliğinin, Hıristiyan Avrupa'da 16. Yüzyıla dek devam ettiğini ileri sürmektedir.

⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname, 4. maddesi "Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır" (unicef.org, 2018) hükmünü taşır.

altında çalış(tırıl)an kişi, herhangi bir şiddete maruz kalma korkusu duymadan bulunduğu işten ayrılma imkânına sahip midir? Verilen yanıt hayır ise, ayrılmaya çalışan kişi şiddetle karşılaşıyorsa, bir kölelik belirtisinden söz edilir. Bir başka soru, çalış(tırıl)an kişiye herhangi bir ücret ödenip ödenmediği, ödendi ise bu ücretin, sadece, kişinin yaşamını sürdürebilecek düzeyde bir meblağ olup olmadığı ile ilgilidir. Kişiye ücret ödenmiyor yahut yalnızca hayatta kalmasına yetecek bir karşılık veriliyorsa bu durumda da kölelik söz konusudur (Bales, 2007, s.11). Çin Laogai'deki çalışma zorunluluğu olan mahkûmların, Fildişi Sahilleri'ndeki kakao işçilerinin, Haiti'de bakıcı ailelere teslim edilen çocukların, borç köleliğini andırır biçimde çalıştırılan Pakistan'daki Afgan tuğla ustalarının, Tayland'daki çocuk işçilerin vs. durumları, öne sürülen sava örnek teşkil edecek biçimde bir bakıma modern kölelik olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 1. Geleneksel Kölelik – Modern Kölelik Karşılaştırması (Bales, 2012, s.15)

Geleneksel Kölelik	Modern Kölelik
Yasal mülkiyet esastır.	Yasal mülkiyetten kaçınılmıştır.
Modern köleliğe nazaran oldukça yüksek ücret ödenmektedir.	Çok düşük ücret ödenmektedir.
Kölelik düşük kâr sağlamaktadır.	Kölelik çok yüksek kâr sağlamaktadır.
Potansiyel köle kıtlığı yaşanmaktadır.	Potansiyel köle fazlalığı söz konusudur.
Köle - efendi ilişkisi uzun sürelidir.	Köle - efendi ilişkisi ⁷ kısa sürelidir.
Köleler daimi kullanılır.	"Tek kullanımlık" kölelik mevcuttur.
Etnik farklılıklar önem taşır.	Etnik farklılıklar önemsizdir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere modern kölelikte, geleneksel kölelikten farklı olarak, köle konumunda olan kişinin, yasal bir şekilde mülk edinilmesi söz konusu değildir. Bunlar daimi statüde çalıştırılmamakta, efendileri ile uzun süreli ilişki içerisinde bulunmamaktadırlar. Çok düşük ücret alan – çoğu zaman karın tokluğuna çalışan – bu kişiler, geleneksel kölelerden çok daha fazla kâr sağlamaktadırlar. Ayrıca bu şartlar altında seyreden modern kölelikte, etnik farklılıklar önem taşımamakta ve çokça potansiyel köleye rastlanmaktadır.

Kast Sistemi

Kapalı toplumsal tabakalaşma sistemlerinden birisi de kast sistemidir. Kast kelimesi, İspanyolca ve Portekizce'deki 'casta' kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir. Kelimenin etimolojik kökeni ise 'özellikle bir şey karıştırılmamış' anlamında olan Latince 'castus' kelimesine dayanır. 'Casta' kelimesi, İspanyollar tarafından

⁷ 21. Yüzyılda köle - efendi ilişkisini, işçi -işveren (patron) ilişkisi şeklinde ifade etmek daha uygun olabilir.

rk anlamında kullanılırken, aynı kelimeyi Portekizliler, XV. Yüzyılda, Hint toplumunu ifade etmek için kullanmışlardır (Dumont, 1999, s.21).

Kast sistemine İran, Mısır, Yunan toplumu, Roma ve Avustralya'nın bazı adalarında da rastlanılmışsa da, esas olarak ait olduğu coğrafya Hindistan alt kıtasıdır. Zira, Oliver C.Cox, Louis Dumont gibi bazı yazarlar da kast sisteminin Hindistan'a özgü bir olgu olduğunu ve Hint toplumuna ait değerlerin, felsefenin, kavranmadan kast sisteminin anlaşılamayacağını ileri sürmüşlerdir (Dönmezer, 1994, s.310-311).

Hindistan'da kast sistemi, Varna öğretisine göre ilk üçü Aryanlardan oluşan başlıca 4 gruba ayrılmıştır. Bu gruplar: Brahmanlar (Din adamları), Ksiahtriya-lar (Savaşçılar), Vaisyalar (Tüccar ve esnaflar) ve Sudralardır (Düz emekçiler). Bunların dışında kast sisteminin dışında yer alan, gölgelerinin dahi kirliliğe neden olduğuna inanılan, 'dokunulmazlar' olarak nitelendirilip köy ve kasabalarda oturmaları yasak olan, toplumsal hayattan tecrit edilen Harijanslar (Par-yalar) mevcuttur. Bu gruplar da kendi içlerinde farklı dokuları meydana getire-rek, gerçekte yüzlerce hatta binlerce kast oluştururlar (McNeill, 2002, s.133). Kast sisteminin özünü şekillendiren ikinci öğreti olan Jati'ye göre, kasta üyelik doğumla kazanılan bir özelliktir. Her birey hangi kasta doğmuşsa ömrünü o kast içinde, ailesinin meşgul olduğu mesleği sürdürmekle geçirir. Kişi, tüm ya-samı boyunca içinde yer almış bulunduğu sosyal konumundan ayrılamaz. Kişi, bu konumu- bir prensin kralın oğlu olduğundan dolayı bir prens olduğu gibi- bir bakıma doğuştan miras olarak almıştır. Kişisel beceri ve yeteneklerin her-hangi bir belirleyiciliği yoktur. Bu, dinin emretmiş olduğu bir şeydir. Ne kadar çalışkan, yetenekli ve beceri sahibi olursa olsun kast içindeki bireyin herhangi bir toplumsal hareketlilik, statü değişikliği gerçekleştirme söz konusu de ğil-dir. Şayet, kast kurallarına uymazsa fiziksel ceza, dışlanma ve kasttan atılma gibi yaptırımlarla karşılaşabilir. Fakat belirli bir suçu alt kasttan birisi işlediğin-de çok ceza alırken, üst kasttan birisi aynı suça iştiğal ettiğinde daha az ceza alabilir. Hırsızlık gibi yüz kızartıcı bir suçta ise üst kasttaki kişinin alacağı ceza daha ağırdır. Kastlar arasındaki ayrım bireysel değil toplumsal içeriklidir. Sis-tem, kişinin günlük hayatını; evleneceği kişinin içinde yer alması gereken sos-yal konumu, hatta bireyin yemek yerken kullanacakları parmaklarını dahi tes-pit ederek tüm ayrıntıları ile düzenlemektedir (İçli, 2011, s.168-169; Arslan-türk ve Amman, 2001, s.367; Dönmezer, 1994, s.310).

Kast sisteminde, aynı kasta oluşturan bireylerin birbirleriyle gerçekleştirmiş olduğu 'endogami' evlilik söz konusudur. Alt kastlarda yer alan bir erkeğin, üst kastlardaki bir kadınla evlenmesi kesinlikle mümkün değildir. Üst kastlara mensup bir erkeğin, alt kastlardan bir kadınla evlendiği görülmüşse de bu du-

rum Hindistan toplumunda hiç de hoş karşılanmamakta ve böyle bir evliliği gerçekleştiren erkek yoğun bir toplumsal baskıya maruz bırakılmaktadır.

Doğurmuş olduğu olanca eşitsizliğe rağmen kast sistemi, Hindistan toplumunda yıllar boyu varlığını sürdürmüş ve herhangi bir infial uyandıracak vaka ya da rastlanılmamıştır. Bu şaşırtıcı durumun çeşitli sebepleri mevcuttur: Öncelikle sistem, dini bir dayanağa ve toplumun imani noktada geniş tabanlı bir kabulüne dayanmaktadır. Bunda, Hinduizm'deki "yeniden doğuş (reenkarnasyon) inancının büyük rolü vardır. Alt kastlara mensup birey, ait olduğu kastın gereklerini yerine getirdiği takdirde, öldükten sonra bir üst kasta ait olarak yeniden dirileceğine inanmaktadır. Üst kastlardaki bir birey de kastına uygun davranışlarda bulunmazsa, dünyaya yeniden geldiğinde daha alt kastta yer alacağını bilmektedir. O derece ki davranışlarıyla o denli bir cezayı hak eden kişi, ruhunun bir kurtçuğun veya bir bok böceğinin vücudunda yaşayacağına inanmıştır (McNeill, 2002, s.133-134). Bu inanç, elbette ki, toplumu güdüleme açısından oldukça işlevseldir. 'Toplumsal sükûnetin' sağlanmasında, her bir kastın Hindistan toplumunca, Tanrı'nın el, kol, bacak, kafa gibi ayrı bir uzvu⁸ olarak kabul edilmesinin ve her bir kasta farklı bir fonksiyon atfedilmesinin de rolü vardır.

Kast sistemini, diğer toplumsal tabakalaşma sistemlerinden ayıran en önemli özellik, sistemin, hukuki dayanağa sahip olmasıdır⁹. Kastların oluşumları, egemenlik alanları, sınırları, toplum içerisinde üstlendikleri vazifeler ve aldıkları roller yasalarla belirlenmiştir (Arslantürk ve Amman, 2001, s.367). Bu sistemde zenginliğe dayalı bir ayırım söz konusu değildir. Kişi, yaşamı boyunca, kendisini içerisinde bulduğu kastta kalmak durumundadır. Bu nedenle kast sistemi patolojik ve konjonktürel değil hiyerarşik bilince sahip statik bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Hunter ve Abraham, 1987, s.37).

Feodal Zümre Sistemi

'Feodal' kelimesi etimolojik açıdan irdelendiğinde; 'feodum/feudum' olarak kullanılan ve 'hizmet karşılığında bağışlanmış mülk' anlamına gelen Latince kelimeden türediği gözlenir. Fransızca'daki, 'timar, has, malikâne' anlamındaki 'fief' kelimesi de yine 'feodal' kelimesiyle ilişkilidir (Arslantürk ve Amman, 2001, s.370). Feodalite ise, Orta Çağ Batı Avrupası'nda ortaya çıkan toprağa

⁸ Varna öğretisine göre Brahmanlar, yaratıcı Tanrı Brahma'nın kafasını, Kshatriyalar kollarını, Vaisyalar bacıklarını ve Sudralar ise, ayaklarını oluşturmaktadırlar.

⁹ 1949 Anayasası ile Hindistan'da, kast neticesinde oluşan ayrımcılık yasa dışı ilan edilmişse de, halen kırsal kesimde kısmen kast sistemi varlığını sürdürmektedir.

dayalı bir zümre sistemidir. Roma İmparatorluğu ve ardından Frank Krallığı'nın yıkılması ile merkezi otorite yitirilmiş; halkın müşterek ihtiyaçlarının ve iktisadi faaliyetlerinin temini için yeni bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Böylece V. Yüzyıldan başlayarak ilk belirtileri gözlenen feodalizm, zaman içerisinde gelişerek üretim teknolojisine ağır sabanın, savaş teknolojisine de ağır atının (üzengi) girmesiyle IX. Yüzyılda tüm kurumlarıyla toplumsal düzeni tesis eder hale gelmiştir (Şenel, 2017, s.231). Bu oluşum, Fransa'dan bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

Feodal sistemin yapısal özellikleri, Orta Çağ'ın toprak kullanımına göre şekillenmiştir. Bu dönemde, Batı ve Orta Avrupa çiftlik arazilerinin büyük bir kısmı, malikâne adı verilen bölgelere bölünmüştür. Bir malikâne, bir köy ve çevresindeki birkaç yüz dönüm ekilebilir topraktan meydana gelmektedir. Her malikânenin lord veya senyör denilen bir beyi vardır. Ekime elverişsiz toprak ortak kullanılmakta, ekilebilir arazi ise ikiye ayrılmaktadır. Ekilebilir kısmın üçte biri kadarı '*demesne*' adını alır ve lordundur; geri kalanı ise toprakta asıl çalışan kişiler olan kiracılara aittir. Kiracılar yalnız kendi topraklarında değil, haftanın iki üç günü lordun topraklarında da ücretsiz çalışma zorunluluğundadırlar (Huberman, 1995, s.12-14).

Feodal sisteme göre toplum, dua edenler (*oratores*), savaşanlar (*bellatores*) ve çalışanlardan (*laboratores*) oluşmaktadır. Hiyerarşinin en üst basamağında, din adamları olan 'rahipler' yer alır. Bunlar 'tanrının elçileri' olarak kabul edilmişlerdir. İkinci basamakta, köklü bir aileye mensup olan veya derebeylikten gelen 'soylular' bulunmaktadır. En alt tabakada ise geniş bir kesim olarak zirai toplumun tabanını oluşturan, halkın büyük çoğunluğu olan 'köylüler' konumlanmaktadır¹⁰. Köylülerin çoğu serftir. Serf, Latince'de köle anlamı taşıyan '*servus*'tan gelme bir kelimedir. Fakat serflik kurumu, klasik kölelik olgusuyla örtüşmemektedir. Köle, her yerde ve her zamanda alınıp satılabilecek bir mal durumunda iken, serf topraktan ayrı olarak satılamamaktadır. Lord, malikânesinin mülkiyetini bir başkasına bırakabiliyor olsa da serf toprağında kalmakta ve mülkün yeni sahibinin hizmetine girmektedir. Serfler kendi hesaplarına toprağın bir kısmını kullanabilmektedirler. Fakat sürekli lordun evine bağlı ve haftada iki üç gün değil, her zaman onun tarlalarında çalışan '*demesne serfleri*' de vardır. Köylüler içerisinde, serflere göre daha geniş özgürlüklere sahip, lorda karşı daha az yükümlülükleri olan '*serbest köylüler*' bulunmaktadır. Bunların sorumlulukları da serflere göre daha sabittir; lord aklına estikçe kendilerine,

¹⁰ Şenel (2017: 233), Orta Çağ'ın başlarında çok küçük bir grup olan, dönemin sonlarında etki alanı ve önemi artacak olan tacir ve zanaatkârlardan oluşan kentli orta kesimi de ayrı bir toplumsal katman olarak değerlendirmiştir.

yeni görevler yükleyememektedir. Bunların dışında, hiçbir hizmet yükümlülüğü olmayan, yalnızca lorda vergi ödeyen 'özgür insanlar'ın varlığı da bilinmektedir (Huberman, 1995, s.15-16).

Köylülerin serfleşmesi, kölelerin ve toprak kiracıları olan 'kolon'ların serfleşmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Söz edilen Orta Çağ Roma toplumunda köleler, çoğunlukla tarım köleliği yapmaktadır. Tarım faaliyetleri yılın belli bir döneminde gerçekleştirildiğinden geri kalan dönemlerde köleler, efendilerinin kontrolü altından çıkmaktadır; başka bir ifade ile efendileri için işlevsellikleri sınırlanmaktadır. Oysa efendileri onlara yılın her döneminde bakmak, yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak durumundadır. Böylelikle, köle sahipleri kölelerini yılın tarım yapılmayan döneminde serbest bırakma yoluna gitmekte ve yılın diğer dönemlerinde onlardan hizmet beklemektedir. Neticede tarım köleleri, serf haline getirilmektedir. Kolonlar ise, ekonomik çöküntü içerisinde olan Roma'da, kırdan kente göçmektedir. Bu durum zaman içerisinde öyle bir hal almaktadır ki kırdan üretim ve vergi gelirleri durma noktasına gelmektedir; kent ise bu insan akımını karşılayacak potansiyele sahip değildir ve kırsal kesimden gelenler, kent proletaryasını kalabalıklaştırmanın ötesine geçememektedir. Bu tehlikeyi gören son Roma imparatorları, kolonların toprağa bağlanıp serfleştirilmelerini buyruk vermektedirler (Şenel, 2017, s.227-228).

Feodal düzen, bir tarafta korunanların, diğer yanda koruyanın bulunduğu düz düzenli bir örgütleniş anlamına gelmemektedir. Yüz aileyi korumasına almış olan bir feodal bey dahi kendisini koruma adına bir başka feodal beyin himayesine sığınmaktadır (Şenel, 2017, s.233). Bireyin bireye tabiiyetinin geçerli olduğu bu düzende bir başka adamın "adamı" olma söz konusudur (Bloch, 1998, s.241). Neticede, himaye edenin 'süzeren', koruma altına girenin 'vassal' diye sınıflandırıldığı bu hiyerarşik düzen, en tepede en yüksek süzeren olan kralın bulunduğu piramit şeklinde bir diziliş içermektedir. Hatta kimi zaman bir kral başka bir kralın vassalı durumundadır. Aralarındaki ilişki sözlü veya yazılı olarak oluşturulan feodal sözleşme (*fief sözleşmesi*) ile tesis edilmektedir¹¹. Buna göre, süzeren, vassalın mal ve can güvenliğini sağlamak/korumak, ona adaletli davranmakla, vassallar arasında çıkabilecek toprak anlaşmazlıklarını çözmekle mükelleftir. Vassal ise, süzeren savaşa girdiği takdirde kendine bağlı diğer vassallar ve askerleriyle beraber savaşa katılmak durumundadır. Ayrıca bir süzeren esir düşerse, fidyesini ödemek vassallar üzerine bir yüküm-

¹¹ Bu feodal sözleşme, Roma'nın son dönemlerinde görülen *commendatio* ilişkisinin, Cermen kökenli *gefolgschaft* ilişkisiyle birleşmesi neticesinde meydana gelmiştir. Böylelikle *commendatio*, sadece hiyerarşi içeren bir ilişki olmaktan çıkıp saygı, duygudaşlık, güven ve yoldaşlıkla bezeli kişiselleşme içeren bir sözleşme biçimi almıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2011, s.184-185).

lülüktür. Süzerenin oğlu şövalye olunca vassallardan ‘yardım’ alması âdettedir. Vassalın varisi mirasa konunca, süzerene miras vergisi ödemektedir (Huberman, 1995, s.21-22). Feodalizmin sözü edilen, bu, iki taraflı sözleşmeye (mukavele) dayalı niteliği, gelecek çağların ‘anayasal hükümet’ anlayışına kaynaklık etmiştir. Doğu toplumlarında, toprak sahipleri her an yerinden atılabilecek bir cins ‘devlet memuru’ konumunda olup bunun ötesinde siyasal ve sosyal bir statüye sahip değilken, Avrupa’da lordlar, krallarla, karşılıklı hak ve yükümlülük sözleşmesi imzalayabilecek statüye erişmişlerdir (Sander, 2011, s.74-75).

Toplumsal statü, bu sistemde de kölelik ve kast sistemlerindeki gibi veraset yolu ile intikal etmektedir. Kişi, doğduğu zaman soylu ya da halktan biri olarak doğmakta ve yaşamı boyunca içinde yer alacağı zümre, kişinin doğumuyla belli olmaktadır. Fakat çoğunlukla Orta çağ Avrupası toplumlarında rastlanan bu sistem, kölelik ve kast sistemine kıyasla daha açık bir toplumsal tabakalaşmanın görüldüğü sistemdir¹². Birey güç de olsa zümreler arasında sosyal hareketlilik gerçekleştirebilmektedir. Orta çağın sonlarında soyluluk ünvanı yeterince parası olan herkese verilir olmuştur. Yine rahiplerin evlenmemeleri ve kilisenin içine kapanması nedeniyle, din adamı ihtiyacı, zümre dışı insanların devşirilmesi ile karşılanmıştır (Tan, 1981, s.83).

Feodal sistemin en büyük toprak sahibi, feodal düzenin devamı yönünde en şiddetli direnci gösteren kilisedir. Tanrının gözüne girmek isteyen insanların, kilisenin yoksullara, hastalara yardım ettiğine inanıp buna katkıda bulunmayı dileyenlerin ve bazı soylular ile kralların yaptıkları toprak bağışları vasıtasıyla kilise, en geniş toprak sahibi kesim haline gelmiştir. Öyle ki Batı Avrupa’daki toprakların üçte biri ile yarısı arasındaki bir kısım kilisenin olmuştur. Piskoposlar ve başpapazlar da feodal yapı içerisinde yerlerini almışlardır. Kilise, süzerenden toprak kabul ettiği gibi kendisi de süzeren konumunda bulunmuştur. Feodalizmin ilk döneminde, toplum içerisinde canlı bir öge gibi varlığını sürdürüp hayır faaliyetlerinde bulunan kilise, ilerleyen süreçte, ekonomik yapısının, manevi yönüne ağır bastığı, içine kapalı bir kurum haline gelmiştir (Huberman, 1995, s.22-24).

Feodalizm, Avrupa tarihinin genel bir olgusunun hayata geçmesi neticesinde çökmüştür; vakıa, XII. ve XIII. yüzyılların feodal sistemin doğasında var olan özelliklerinin, ekonomik dönüşümlerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik dönüşümlerin gerçekleşmesinde XII. yüzyılın burjuvazi karakterli kent devriminin payı vardır. Para ekonomisinin canlanması, daha karmaşık iş bölümü ile şehir hayatının yenilenmesi, yeni sosyal tabakaların şekillenmeye baş-

¹² Bloch (1998, s.666), feodal toplumda köleciliğin oldukça az olduğundan söz eder; bu durumun, feodal bağımlılık ilişkilerinin toplumun alt kesimlerinde ortaya çıkmasına olanak tanıdığına vurgular.

laması ile gündeme gelen ihtiyaçlar doğrultusunda revize edilmiş bir toplumsal sistem gereksinimi ortaya çıkmıştır (Praver ve Eisenstadt, 1968, s.398). Neticede, modern toplumun gelişmesi, ekonomik faaliyetlerin işlev, araç ve amaçlarının çok çeşitlenmesiyle beraber, feodal sistem/zümre yapıları, toplumsal değişikliklere ayak uyduramayarak son bulmuş, yerini sınıfsal oluşumlara bırakmıştır.

Toplumsal Sınıf Sistemi

Sınıf sözcüğü, Latince, yurttaşların sahip olduğu servetler nispetinde ayrılmış belirli kategorilere işaret eden *classis* kelimesinden gelmektedir. Bu sözcük, Fransızca'ya (*classe*) 14., İngilizce'ye (*class*) ise 16. yüzyılda girmiştir. 17.-18. yüzyıl Fransızcası'nda bu sözcük, her ne kadar kategori kelimesine yakın bir anlam taşıyor ve toplumsal farklılıklara işaret ediyorsa da sıra ve meslek gibi hiyerarşi bildiren diğer kelimeler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Sözcük, aynı dönemde İngiltere'de de özgün bir anlam taşımamaktadır. Bu durum, 18. yüzyıl sonundan itibaren önce İngiltere'de, sonra 19. yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde değişikliğe uğramış ve sınıf sözcüğü, toplumsal ayırım ve ilişkileri farklı düşünmenin bir anlatım aracı haline gelmiştir (Beneton, 1991, s.9).

Bu bağlamda, tartışılan bir kavram olan toplumsal sınıfın tanımlanması önem taşımaktadır. Sınıf, hukuken herkese açık ama esasen yarı kapalı olan, dayanışmalara dayalı, olağan, bazı başka gruplarla çatışan, kısmen örgütlü, kendi varlık ve birliklerinin kısmen bilincinde olan, 18., 19. ve 20. yüzyılların Batı toplumlarının çok işlevli, ayırt edici toplumsal oluşumlarını içeren bir kavramdır (Sorokin'den aktaran Beneton, 1991, s.50).

Toplumsal sınıf sistemi, diğer tabakalaşma sistemlerinin aksine, hukuki ya da dini bağlamda tanımlanmayan ve norm doğrultusunda herhangi bir yükümlülük içermeyen bir yapıdadır. Giddens vd. (2014, s.163), bu sistemi, kölelik, kast ve zümre sisteminden başlıca dört noktada ayırmıştır: a) Sınıf sistemleri daha akışkandır. Sınıflar arasında hareketlilik mümkündür. b) Bireyin sınıfı "verili" değildir; kısmen de olsa "elde edilmiş" niteliktedir. c) Ekonomik farklılıklardan kaynaklanan bir sistemdir. d) Serf-lord, köle-efendi ilişkilerinde görülen aksine, kişisel olmayan, büyük ölçekli bağlantılar yoluyla kurulan bir ilişki sistemi mevcuttur. Sınıf sisteminde, tabakalar arası sosyal etkileşimlerin hiçbir çeşidi engellenmemiş ve kısıtlanmamıştır. Farklı sınıflara mensup bireyler arasındaki evliliğe ket vurulmamıştır.

Toplumsal sınıflar resmi olarak tanınmış değillerdir. Sınıf sistemi, resmen eşitlikçi olan bir toplumda dahi, yapısal eşitsizliklerden kaynaklanan olgusal bir boyut içermektedir. Bu eşitsizlikler ekonomi temellidir ve 18. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da gerçekleşen sanayi devriminden kök almaktadır. İngiltere'de ortaya çıkan ve hızla dünyanın hemen tüm kesimlerine etki eden sanayi devrimi, tarımsal faaliyetlerde bulunan köylülerin kentlere göç etmelerine, kent odaklarına yığılmalarına neden olmuştur. Aile ekonomisi ve el üretiminden, endüstriyel üretime geçilmiş; insanlar, emeklerini, hayatta kalabilme amacıyla, sermaye sahiplerine satmışlardır.

Bu bağlamda, kapitalist sanayi toplumu, üst, orta ve alt olmak üzere üç sınıftan oluşmuştur. Üst sınıf, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların sınıfıdır. Marx bu sınıfı, *burjuva* sınıfı olarak tanımlamaktadır. Orta sınıf¹³, sahibi olmadıkları üretim araçlarının kontrol edicisi ve yöneticisi olanların oluşturdukları sınıftır. Alt sınıf ise, üretim araçlarını kullanarak üretim yapan ve emek vererek ürettikleri *artı değeri*, üst sınıfa kâr adı altında teslim etmek durumunda olan işçilerden, Marx'ın deyişiyle *proletaryadan* oluşmaktadır. Temelde, toplumu oluşturan sınıflar, sömüren ve sömürülenler olmak üzere iki kısımdır. Marx, zaman içerisinde mutlaka proleter devrimin gerçekleştirileceğini ve sınıfsız bir toplumun oluşturulacağını ileri sürmektedir. Gerek Pareto gerek de Michels, bu düşüncenin bir hülyadan ibaret olduğunu ve muhakkak her toplumda bir idareci elit sınıfın varlık göstereceğini ifade etmektedirler.

Sınıf kavramı Marx'ta, birtakım belirsizlikler içerse de Aron'a göre (1973, s.18-19), bir doktrinin belirsizliği, onun başarısını frenleyecek yerde, ona bütünü hız kazandırır. Kavrama kesin bir anlam verilmediğinde doktrinin yaygınlık kazanması kolaylaşacaktır. Bu doğrultuda Marx, kapitalist toplumun hareket yasalarını ortaya koymayı amaçlar; sınıf kavramına yaklaşımı, tanımlayıcı olmaktan çok, açıklayıcıdır (Öngen, 1994, s.14). Marx, kimi zaman sınıfı, sınıf mücadelelerini, "*tarihin motoru*" olarak niteleyerek hangi tür cemiyette olursa olsun hiyerarşik sıralanmış sosyal grupları tanımlamak için kullanırken kimi zaman da sınıf, söz edildiği üzere sanayi toplumuna has kılınmıştır. Ama son tahlilde, her durum için geçerli olmak üzere, bir sınıftan söz edilecekse bu, bir bütünlük içerisinde aynı amaç doğrusunda, aynı hayat koşullarıyla meşgul fertlerin, grup halinde bulunan diğer fertlere karşı kendi birliklerinin şuurunda olmalarına bağlıdır. Çünkü Marx, sınıfı, toplumsal yapılanmanın temel taşı olarak görmektedir.

¹³ Marx, orta sınıfın zaman içerisinde işçi sınıfının bünyesi içerisinde eriyerek yok olacağını ileri sürmüştür. Bu, hâlihazırda gerçekleşmeyen bir iddia durumundadır.

Weber ise, sınıfı, toplumları farklılaştıran unsurların içerisinde değerlendirilmektedir. Bu düşünceye göre yalnızca üretimin değil, aynı zamanda tüketim ilişkilerinin de unsuru olan çok yönlü bir toplumsal değişken niteliğinde ele alınan sınıf, çeşitli konumların (mülkiyet, gelir, meslek, eğitim, statü, toplumsal itibar ya da otorite gibi) bir toplamı ya da bir bileşkesi olarak değerlendirilmektedir (Öngen, 1994, s.40). Weber, tabakalaşmanın, ekonomik faktörün yanı sıra saygınlık ve iktidar etmenlerinin rolüyle belirlendiğine dikkat çekmiştir. Toplumsal sınıflar, toplumsal statüler hiyerarşisi ve siyasal güçler hiyerarşisi olmak üzere sınırları net biçimde ayrılmamış üç farklı toplumsal tabakalaşma biçimi tanımlayan Weber; iktisadi farklılıklarının sınıfları, iktidar gücüne yönelik farklılıkların partileri, saygınlık farklılıklarının da statü gruplarını oluşturduğunu belirtmiştir (İçli, 2011, s.179).

Weberyan düşünce, saygınlık/itibar faktörüne dayalı ve insanların yaşam tarzları aracılığıyla dile getirilen statü gruplaşmasının üzerinde bilhassa durmuştur. Toplumun aynı itibara sahip, aynı değerleri paylaşan bireylerinin, statü grupları oluşturduğunu ifade eden Weber, bu değerlendirmenin, salt iktisadi farklılıklara dayalı sınıflamadan daha çok önem arz ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre, toplum ikili sınıf yapısından oluşmamakta, daha birçok farklılıklardan temel alan çok sayıda tabakaya ayrılmaktadır. Ayrıca, statü gruplarının önemini arttıran şey, grupları oluşturan bireylerin kendilerini toplum içerisinde nerede konumladıkları değil, toplumun, statü gruplarının her birine, ne değer atfedip onları nerede görüyor olduklarıdır (Arslantürk ve Amman, 2001, s.376).

Marxizm'i, iktisadi temelli tek taraflı bir ideoloji olarak değerlendiren ve bu ideolojinin, toplumların karmaşık yapısını açıklamada yetersiz olduğunu belirten Weber, dinsel inançların toplumsal yapıya olan etkisini de göz ardı etmemiştir. Din kurumunun sosyal hayatta değişiklikler gerçekleştirebilecek güçleri elinde bulundurduğuna dikkat çekmiştir. Weber'in tespitlerinin, iktisadi boyutu aşmasında ve Marx'a kıyasla daha geniş bir bakış açısı sunmasında, Marx'ın 20.yüzyıla erişmeden ölmüş olmasının, Weber'in ise, 1920 yılına dek yaşam sürmesinin değişimleri yakalama noktasında ayrıcalık oluşturduğu düşünülebilir.

Sonuç

Toplumsal eşitsizlikler, zaman ve mekâna bağlı olmaksızın her toplumda var olagelmışlerdir. Bu eşitsizlikler, toplumsal tabakalaşmanın da temelini oluşturmaktadır. İlk insan topluluklarından, sanayi ve hatta bilgi toplumuna değin

toplumlar, katmanlı bir yapı sergilemişlerdir. Geçmişten bugüne, kölelik, kast sistemi, feodal zümre sistemi ve toplumsal sınıf sistemi, üzerinde durulan toplumsal tabakalaşma sistemleridir. Bunlar her ne kadar tarihi gelişim çizgisi üzerinde belirli bir döneme aitmiş gibi gözüküyor olsalar da kimi zaman, aynı zaman dilimi içerisinde ve aynı coğrafyada bir arada gözlemlenebilmişlerdir. Ama temel olan, her birinin kapalılık, geçirgenlik, verili olma, farklı ekonomik birimlere özgü olma noktalarında kendilerine has karakteristik özellik sergilemeleridir.

Bu çalışmada da, toplumsal tabakalaşma sistemlerinin, tarihi seyri ile paralel, karakteristik birtakım özellikleri irdelenmiştir. Sistemlerin, bir arada değerlendirilmesi neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

- Kölelik sistemi, tamamıyla insan bedenini esas alan bir ekonomik düzenden kaynaklanır. Yüksek derecede eşitsizlik içeren bir toplumun ürünüdür. Eşitsizliğin, doğal ve sosyal bir olgu olduğu görüşüne dayanır.
- Kast sistemi, daha çok Hindistan'a özgü, kültürel ve onursal değerler içeren bir yapıdadır. Tabakalar arası geçirgenliğin mümkün olmadığı, en katı sistemdir. Hindu dininin öğretileri ve gelenekler ışığında şekillenmiştir.
- Feodal zümre sistemi, toprağa ve işgücüne dayalı bir ekonomik sistemi ifade eder. Soylular, ruhban sınıfı ve avam tabakalarından oluşur. Koruyucu / korunan ilişkisinden temel alan anlaşmalar üzerine bina edilmiştir. Roma Katolik doktrini ve gelenekler önem taşır.
- Toplumsal sınıf sistemi ise, sanayi devrimi sonrasına özgüdür. Üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduran sermayedarlar ve bu araçları, emekleriyle işleten işçiler iki ana sınıfı oluştururlar. Normatif bir karakter taşımaz. Bireyin sınıfı verili değildir.

Gerçekleştirilen değerlendirmeler ışığında, toplumsal tabakalaşma sistemlerinin, sanayi sonrası (postendüstriyel) bilgi çağı olarak adlandırılan dönemde dahi, ilgi çekiciliğini koruyan bir çalışma alanı olduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır. Bu gerçekliğin, her ne kadar kimi coğrafyalarda görünür bir hal alamamış olsa da, toplumların, toplumsal eşitsizliklere her geçen gün daha duyarlı hale geldiğinin bir göstergesi olduğu düşünülmektedir. Toplumlarda gözlenen tabakaların, tarihsel seyri içerisinde, çağlar ilerledikçe, kısmen (tabakalar arası geçişin esnekleşmesi, içinde yer alınan tabakanın verili olmaktan çıkması gibi) de olsa daha katlanılabilir hale gelmesi de, söz konusu duyarlılığın bir yansıması niteliğinde olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M.A. ve Köker, L. (2011). *İmparatorluktan tanrı devletine*, 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Aron, R. (1973). *Sınıf mücadelesi – sanayi cemiyeti üzerine yeni dersler*, 1. Baskı, (Çev.) Erol Güngör, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,
- Arslantürk, Z. ve Amman, T. M. (2001). *Sosyoloji – kavramlar kurumlar süreçler teoriler*, 4. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Barber, B. (1957). *Social stratification*. New York: Harcourt, Brace And Company.
- Bales, K. (2007). *Ending slavery: How we free today's slaves*. London: University Of California Press,
- Bales, K. (2012). *Disposable people: New slavery in the global economy*. London: University of California Press.
- Beneton, P. (1991). *Toplumsal sınıflar*, (Çev.) Hüsnü Dilli, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bloch, M. (1998). *Feodal toplum*, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Opus Yayınları,
- Bottero, W. (2005). *Stratification / Social division and inequality*. London: Taylor & Francis E-Library.
- Bottomore, T. B. (2000). *Toplumbilim*, (Çev.) Ünsal Oskay, İstanbul: Der Yayınları.
- Chipea, F. ve Miclea, R. (2011). Theoretical premises in the sociological approach of social stratification, <http://socioumane.ro/blog/-analesocioumane/files/2011/04/chipea-miclea.pdf> adresinden 19.12.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Civelek, M. (2013). Sosyoloji – Konu Anlatımı, <http://www.rehberlik-biz.tr/dosyalar/sosyoloji.2013.pdf>, adresinden 10.12.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Davis, K. ve Moore W. (1945). Some principles of social stratification, *American Sociological Review*, 10(2), 242-249.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*, 11. Baskı, İstanbul: Beta Basım A.Ş.,
- Dumont, L. (1999). *Homo Hierarchicus – The Caste System And Its Implications*, New Delhi: Oxford University Press,
- Erenoğlu, D. (2011). Kaşgay Türklerinde sosyal tabakalaşma. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 6(4), 123-137.
- Erol, A. F. (2007). Arkaik dönem Atina'sında kölelik sistemi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 249-260.
- Giddens, A. (2009), *Sociology*, 6. Edition, Cambridge: Polity Press,
- Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P ve Carr, D. (2014). *Introduction to sociology*, 9. Edition, New York: W.W.Norton & Company, Inc.
- Güven, S. (1999). *Toplumbilim*, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, adresinden 08.01.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Huberman, L. (1995). *Feodal toplumdun yirminci yüzyıla*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Hunter, H. M. Ve Abraham, S.Y. (1987). *Race, class and the world system: The sociology of Oliver C. Cox*, New York: Monthly Review Press,

- İçli, G. (2011). *Sosyolojiye giriş*, 5. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık,
- Kaplan, Y. ve Akkaya, C. (2013). Toplumsal tabaka farklılıklarının spora yansıyan sonuçları (Antalya örneği). *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 143-158.
- Kışlalı, A.T. (2010). *Siyaset bilimi*, 14. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Koenig, S. (2000). *Sosyoloji- Toplumbilime giriş*, (Çev.) S. Sucu ve O. Aykaç, İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları.
- Lewis, B. (2006). *Ortadoğu'da ırk ve kölelik*, 1. Baskı. İstanbul: Truva Yayınları,
- Malay, H. (2010). *Çağlar boyu kölelik*, 2. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Mcneill, W. H. (2002). *Dünya tarihi*, 6.Baskı, (Çev.) Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Orwell, G. (2014). *Hayvan çiftliği*, (Çev.) Celal Üster, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Öngen, T. (1994). *Prometheus'un Sönmeyen ateşi -günümüzde işçi sınıfı*, 1.Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Prawer, J. ve Eisenstadt, S. N. (1968). *International encyclopedia of the social sciences*, 5. Cilt, (Ed.) David L. Sills, The Macmillan Company & The Free Press, New York.
- Sander, O. (2011). *Siyasi tarih - ilkçağlardan 1918'e*, 22. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Saunders, P. (2001). *Social class and stratification*, London:Taylor & Francis E-Library.
- Şenel, A. (2017). *Siyasal düşünceler tarihi*, Ankara: Dafne Kitap.
- Tan, M. E. (1981). *Toplumbilime giriş- temel kavramlar*. Ankara: Sevinç Matbaası,
- Westoff, C., Bressler, M. F. ve Sagi, P. C. (1960). The concept of social mobility: An empirical inquiry. *American Sociological Review*, 25(3), 375-385.
- Wiedemann, T. (2005). *Greek and roman slavery*. London: Taylor & Francis E-Library.